

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

Pöntör Jenő

Fizikalizmus és ontológiai realizmus

Doktori értekezés tézisei

Budapest, 2013

1. Témaválasztás és célkitűzés

A fizikalizmus nem egyszerűen valamely partikuláris filozófiai problémára megfogalmazott megoldási javaslat, hanem *világnézet*. Továbbá nyugodtan kijelenthetjük, hogy – legalábbis akadémiai/tudományos berkeken belül – jó ideje uralkodó világnézet. Már csak ez utóbbi tény miatt is érdekes kérdés, hogy a fizikalista világnézet szerint tulajdonképpen milyen is a világ. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a válasz egyszerűen megfogalmazható: a fizikalizmus szerint a világ teljesen fizikai természetű. Azt viszont már korántsem olyan könnyű megmondani, hogy voltaképpen mit kell pontosan értenünk ezen állítás alatt. Dolgozatom fő célkitűzése az e kérdésre adható lehetséges válaszok feltérképezése.

Disszertációm első részében felvázolom a fizikalizmus helyét a világ természetére vonatkozó általános metafizikai elképzelések sorában elsősorban azt vizsgálva, hogy mely metafizikai tézisekről állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal (már amennyiben ilyen megállapítások egyáltalán lehetségesek a filozófiában), hogy inkompatibilisek a fizikalizmussal.

Ha tudni szeretnénk, hogy a fizikalista világnézet szerint milyen a világ, nyilvánvalóan tudnunk kell, hogy mit jelent a *fizikai* kifejezés. A második részben ezt a kérdést igyekszem tisztázni, a mellett érvelve, hogy a *fizikai* predikátum jelentését egyedül a *fizikai elmélet* fogalmára hivatkozva tudjuk megadni.

Mint látni fogjuk, bárhogyan határozzuk is meg a *fizikai* kifejezés jelentését, mindig lesznek olyan entitások, melyek egyfelől az adott definíciót alapul véve – legalábbis prima facie – nem tűnnek fizikai természetűnek, másfelől azonban létezésük tagadása sem túlságosan vonzó álláspont a fizikalisták többsége számára. A fizikalista elméletek elterjedt csoportosításának fő szempontja, hogy valamely elmélet milyen módon próbálja (vagy éppen nem próbálja) e problémás entitásokat integrálni a fizikalista világnézetbe. E felosztás szerint eliminatív (antirealista), redukzív, illetve nemredukzív fizikalista elméletekről beszélhetünk. Fizikalista szemszögből az első számú ilyen „renitens” kategóriáját a létezőknek – a *fizikai* predikátum pontos definíciójától gyakorlatilag függetlenül – kétség kívül a mentális entitások kategóriája jelenti. Írásom harmadik részében elsősorban az elme és a fizikalizmus viszonyát szem előtt tartva azokat a logikai lehetőségeket fogom felvázolni, ahogyan egy fizikalista elmélet kezelheti a számára problémát jelentő ontológiai kategóriákat.

2. Tézisek

1. A fizikalizmus tulajdonságmonizmus.

A fizikalista tézis (a továbbiakban *FT*) legegyszerűbb megfogalmazása:

(FT): Minden létező fizikai létező.

(FT)-ből következik, hogy minden tulajdonság fizikai tulajdonság (minthogy a tulajdonságok is létezők), azaz a fizikalizmus *tulajdonságmonizmus*. E címkét csak abban az esetben utasíthatja vissza a fizikalista, ha tagadja tulajdonságok létezését. Dolgozatomban a mellett érvelek, hogy ezt éppen megteheti, minthogy *(FT)*-ből nem következik, hogy léteznek tulajdonságok.

2. A fizikainak lenni *tulajdonság magasabbrendű tulajdonság*.

Disszertációmban a mellett érvelek, hogy a *fizikainak lenni* tulajdonságot (ha elfogadjuk, hogy létezik) magasabbrendű tulajdonságnak kell tekintenünk, melyet minden tulajdonság instanciál, tehát a fizikalizmus nem összeegyeztethető az elementarizmussal, azzal a tézissel, mely szerint csak elsőrendű tulajdonságok léteznek.

Ezt követően azonban megmutatom, hogy önmagában e tényből nem következik, hogy a fizikaiság elsődleges hordozói tulajdonságok, azaz hogy a fizikai partikulárek csak származtatott módon, kizárólag *annak folytán* lehetnek fizikai entitások, hogy instanciálnak valamilyen fizikai tulajdonságot.

3. A fizikalizmus (legalábbis lehet) kompatibilis a tulajdonságok természetére vonatkozó minden fontosabb elképzeléssel.

A fizikalizmus mindenképpen kompatibilis az arisztoteléanus univerzálerealizmussal és a trópuselmélettel, minthogy a térbeliség elégséges feltételnek tűnik ahhoz, hogy egy entitás fizikai természetű legyen. Továbbá amennyiben a halmazokat térbeli létezőknek tekintjük, a halmaznominalizmus is minden további nélkül összeegyeztethető a fizikalizmussal.

A platonizmus és a halmazokat nem térbeli entitásnak tekintő halmaznominalizmus is csak abban az esetben inkonzisztensek a fizikalista állásponttal, ha *(FT)*-nek logikai következménye, hogy minden létező térbeli létező, azaz ha a térbeliség nem csak elégséges, hanem szükséges feltétele is a fizikaiságnak. Ha például a fizikaiságot azonosítjuk a térbeliséggel, akkor mindenképpen azt kell mondanunk, hogy a fizikalistának e két elméletet

el kell utasítania. A fizikaiság másik komolyan vehető koncepciója szerint azonban fizikai létező minden olyan létező, amely eleme a fizikai elméleteink ontológiai készletének. Amennyiben ez utóbbi koncepciót fogadjuk el, a platonizmust és a platonista halmaznominálizmust sem kell a fizikalizmus tagadásának tekintenünk.

Dolgozatomban a mellett érvelek, hogy a fizikalizmus konzisztensen tartható a konceptualizmussal, valamint a predikátumnominálizmussal is. (A fizikalizmus és a predikátumnominálizmus kombinációját értelemszerűen nem tulajdonságmonizmusnak, hanem predikátummonizmusnak kell tekintenünk.)

4. A fizikalizmus nem inkonzisztens az idealizmussal.

Az idealizmus alapvető állítása, hogy nem igaz az a – legtöbbször által feltehetően osztott – meggyőződés, mely szerint a világ akkor is létezne, és lényegében a számunkra ismerős világhoz lenne hasonló, ha nem lenne emberi elme, amely számára az valamilyen módon megjelenik. Disszertációmban a mellett érvelek, hogy bár az idealizmusnak vannak a fizikalizmust tagadó formái, (*FT*) nem inkonzisztens az idealizmus lényegi állításával.

5. A fizikalista álláspont nem feltétlenül zárja ki absztrakt entitások létezésének elismerését.

Általában az absztrakt entitásokat illetően nagyjából ugyanazt kell elismételniünk, amit fentebb a platonizmus és a platonista halmaznominálizmus kapcsán már elmondtunk: az absztrakt entitásokat illető realizmust csak abban az esetben kell inkompatibilisnek tartanunk a fizikalizmussal, ha a fizikaiság szükséges feltételének tekintjük a téridőbeliséget.

6. A fizikalizmus nem feltétlenül inkonzisztens a teizmussal.

Dolgozatomban a mellett érvelek, hogy nem egyértelmű, hogy Isten nem tekinthető fizikai entitásnak – legalábbis, ha a fizikaiság elmélet alapú koncepcióját fogadjuk el. Továbbá megkísérlem megmutatni, hogy még ha nem is tekintjük Istent fizikai entitásnak, talán akkor sem biztos, hogy a teizmust mindenképpen a fizikalizmus tagadásának kell tartanunk, minthogy (*FT*) tekinthető kizárólag a világot alkotó entitásokra vonatkozó tézisnek, míg Isten – a klasszikus európai filozófiai istenkoncepció szerint legalábbis – nem olyan módon része a világnak, mint a világot alkotó entitások, hanem valamilyen értelemben az általa teremtett világon kívüli létező.

7. A fizikai predikátum egyetlen tartható definíciója a következő: Egy létező akkor és csak akkor fizikai létező, ha szerepel egy teljes, igaz fizikai elmélet – a továbbiakban (TFE) – ontológiájában.

Dolgozatomban a fizikalizmus melletti legfontosabb érvet részletesen elemezve érvelek e tézis mellett.

8. A fizikalizmus az aktuális világra vonatkozó metafizikai elmélet.

Nevezzük (FT) erős változatának a következő állítást: Szükségszerű, hogy minden létező fizikai természetű. Az erős változat többféleképpen érthető, attól függően, hogy pontosan mit értünk a *szükségszerű* kifejezés alatt. Először is: érthetünk nomikus szükségszerűséget – természetesen itt nem erről van szó, hiszen nyilvánvaló, hogy az erős változat nem pusztán a nomikusan elérhető világokról szól.

Másodszor: érthetünk logikai szükségszerűséget, ekkor azt fogja jelenteni, hogy minden logikailag lehetséges világban minden létező fizikai természetű. A mellett érvelek, hogy e tézis igazolatlan.

Napjainkban általánosan elfogadott – Kripke nyomán – a szükségszerűségnek egy az előző kettőtől különböző harmadik fajtáját, a metafizikai szükségszerűséget is megkülönböztetni. A metafizikai szükségszerűség fogalmának legfontosabb eleme, hogy elválasztható az elgondolhatóság fogalmától. Ezen általában azt szokás érteni, hogy ami metafizikailag lehetséges, nem feltétlenül esik egybe azzal, ami elgondolható; azaz vannak olyan esetek, melyekben ellentmondásmentesen el tudjuk gondolni, hogy p , ugyanakkor (metafizikailag) mégsem lehetséges, hogy p . Dolgozatomban a mellett érvelek, hogy a *Metafizikailag szükségszerű, hogy ha valami létezik, akkor fizikai természetű* állítás elvileg igazolhatatlan.

9. A fizikalizmussal csak a modális realizmus genuin változata, illetve a modális antirealizmus tekinthető kompatibilis álláspontnak.

A modális antirealizmus szerint a modális állítások igazságalkotói mentális vagy nyelvhasználati tények, tehát a *Lehetséges, hogy p* , *Lehetetlen, hogy p* , *Szükségszerű, hogy p* , illetve *Kontingens, hogy p* formájú állítások végső soron a nyelvről és/vagy a fogalmainkról tett állítások, amiből következően nincsenek elmefüggetlen lehetséges világok/entitások. Úgy látszik, hogy a fizikalizmus és a modális antirealizmus különböző formái egymás mellett békésen megférő álláspontok, hiszen ha nem léteznek lehetséges entitások, fel sem merül a kérdés, hogy beleilleszthetők-e a fizikalista ontológiába.

Azonban ma a filozófusok nagy része elmefüggetlen entitásoknak tartja a modális állítások igazságalkotóit, azaz modális realista. Persze kézenfekvőnek tűnik azt mondani, hogy a lehetséges entítások – legyenek bármilyen természetűek is – nem jelentenek problémát a fizikalista számára, hiszen a fizikalizmus pusztán az aktuális világra/létezőkre vonatkozó tézis. Ez így rendben is van egészen addig, amíg a lehetséges tényállásokat kifejező kijelentések igazságalkotóit nem aktuális entitásoknak tekintjük. E feltételnek azonban csak a modális realizmus egyik fajtája tesz eleget, nevezetesen a genuin (vagy robusztus) realizmus. Az e címke alá sorolható elképzelések közös vonása, hogy a lehetséges világokat az aktuális világhoz hasonló konkrét létezőknek tekintik, azaz a genuin realista szerint a lehetséges entítások nem sorolódnak önálló ontológiai kategóriába. Egyszerűen az különbözteti meg őket (a mi világunkból nézve) aktuális entításoktól, hogy másik világban vannak. Ebből pedig az következik, hogy a genuin realizmus szerint léteznek nem aktuális lehetséges entítások. Minthogy a fizikalista tézis az aktuális világra vonatkozik, a realizmus e fajtája tényleg kompatibilisnek tűnik a fizikalizmussal.

A genuin realizmus azonban – nyilvánvaló okokból – nem számít túlságosan népszerű álláspontnak. Amennyiben viszont valaki úgy szeretne modális realista lenni, hogy nem tételezi fel végtelenül sok világ létezését, nem tehet mást, mint hogy a lehetséges tényállásokat kifejező állítások igazságalkotóit az aktuális világon belülre helyezi. Így a nem genuin realista elméletek közös vonása, hogy a modális állítások igazságalkotóit aktuálisan létező absztrakt entitásoknak tekintik. Az ide sorolható elképzeléseket szokás *ersatzrealizmus*nak nevezni. Dolgozatomban a mellett érvelek, hogy az *ersatzrealizmus* címkével jelölt különféle álláspontok nem tarthatók együtt a fizikalizmussal.

10. Ha a fizikalista elméleteket abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mit állítanak általában a világról, két nagy csoportra oszthatjuk őket, ezek az azonosság-fizikalizmus és a szupervenienencia-fizikalizmus.

Az azonosság-fizikalista tézis – a továbbiakban (AFT) – a következőképpen fogalmazható meg:

(AFT): Az aktuális világban minden tulajdonság azonos valamilyen (TFE) ontológiájában szereplő tulajdonsággal vagy tulajdonságokkal.

A mellett érvelek, hogy (AFT) képviselőjének nem kell azt állítania, hogy a (TFE) ontológiájában szereplő tulajdonságok létezése/instanciálódása metafizikailag szükségszerűvé

teszi minden aktuálisan létező tulajdonság létezését/instanciálódását. (A továbbiakban – az egyszerűbb fogalmazás kedvéért – felteszem, hogy nincsenek instanciátlan tulajdonságok, így csak tulajdonságok létezéséről, illetve nem létezéséről fogok beszélni.) Amennyiben ugyanis egy tulajdonság az aktuális világban azonos valamely fizikai tulajdonsággal, akkor (az aktuális világban) nincs benne semmilyen nem fizikai ontológiai többlet, ennyi pedig tökéletesen elég a fizikalista számára, minthogy a fizikalizmus az aktuális világra vonatkozó álláspont.

Nyilvánvaló, hogy ha valamely F tulajdonság egy fizikai tulajdonsággal azonos, akkor egy partikularé akkor és csak akkor instanciálja F -et, ha instanciálja az adott fizikai tulajdonságot is: ha a fájdalom azonos a C-rostok tüzelésével, akkor egyetlen olyan élőlény sem érez fájdalmat, melynek nincsenek C-rostjai – ami (sokak szerint) nehezen hihető konklúzió. Ez a többszörös megvalósíthatóság (multiple realizability) problémája. E problémára javasolt megoldásként jelent meg a ma mainstream álláspontnak számító, leggyakrabban *nemreduktív fizikalizmusnak* nevezett elképzelés, melyre én – a redukció fogalmát kerülendő – inkább a szintén bevett *szupervenienencia-fizikalizmus* terminust használom.

A szupervenienencia-fizikalizmus képviselője egyfelől tagadja, hogy a *fájdalmat érezni* tulajdonság azonos lenne a *tüzelő C-rostokkal rendelkezni* tulajdonsággal, tehát tagadja (AFT)-t. Így a fájdalmat szerinte más fizikai tulajdonságok is megvalósíthatják. Másfelől viszont azt állítja, hogy álláspontja ennek ellenére mégsem tulajdonságdualizmus, minthogy a *fájdalmat érezni* alapvetően fizikai tulajdonság.

A mellett érvelek, hogy a szupervenienencia-fizikalizmus képviselőjének – ellentétben (AFT) képviselőjével – mindenképpen azt kell állítania, hogy (TFE) ontológiájában szereplő tulajdonságok létezése metafizikailag szükségszerűvé teszi minden aktuálisan létező tulajdonság létezését. Ezt figyelembe véve a szupervenienencia-fizikalizmus alapvető állítását – a továbbiakban (SFT) – a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

(SFT): *Az aktuális világban minden tulajdonságra igaz, hogy vagy azonos valamilyen (TFE) ontológiájában szereplő tulajdonsággal, vagy valamely (TFE) ontológiájában szereplő tulajdonság vagy tulajdonsághalmaz létezése metafizikailag szükségszerűvé teszi létezését.*

11. A zombi érv és a magyarázati szakadék érv csak (SFT) képviselőjének jelentenek problémát.

A kortárs analitikus filozófiában legtöbbit tárgyalt dualista érvek: a zombi érv (mely a modális érv egy változata), a magyarázati szakadék érv és a tudás érv. Ezen érveknek van legalább három szembeötlő közös jellemzője: Az első, hogy tulajdonságdualizmus melletti érvek, a dualista filozófusok döntő többsége elutasítja – de legalábbis nem tartja igazolhatónak – nem fizikai természetű mentális szubsztanciák (partikulárek) létezését. A második, hogy a szóban forgó érvek csak a fenomenális tulajdonságok nem fizikai voltát kívánják bizonyítani, tehát a kortárs dualizmus még csak nem is a mentális tulajdonságok összességére vonatkozó tulajdonságdualizmus. A harmadik pedig, hogy mindegyik érv episztemológiai premisszákból kiindulva kívánja cáfolni a fizikalizmust.

Disszertációmban a zombi érvet és a magyarázati szakadék érvet részletesebben megvizsgálva a mellett érvelek, hogy azok megoldhatatlan problémát jelentenek (SFT) képviselője számára.